

MAGYARORSZÁG NAGYJAI

SZERKESZTI

OTTLIK GYÖRGY

GRÓF APPONYI ALBERT

ÍRTA

PETHŐ SÁNDOR

A „DAS MODERNE UNGARN“
ÉLETRAJZSOROZAT MAGYARNYELVŰ KIADVÁNYA

1926

ELIGIUS KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST-LEIPZIG-
WIEN

GRÓF APPONYI ALBERT

ÍRTA

PETHŐ SÁNDOR

1926

ELIGIUS KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST - LEIPZIG -
WIEN

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest V., Honvéd-utca 10.
Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

Apponyi.

Glatter Gyula festménye 1925.

I.

A róla elnevezett téren — a magyar főváros egyik legszebb részén — a királyi bérház falán berakott márványtablára örökített felirat hirdeti dicsőségét:

„Ez a tér nevét nyerte napjaink díszétől, a nemzet dicsőséges nagy fiától, Apponyi Albert gróftól 1921 május 28-án, amikor az ország egy szívvel, lelkesen megülte e fiának betöltött 75. életévét és közéleti szereplésének 50. évfordulóját. Elete tisztaságát, önzetlenségét, a haza szolgálatában kátói jellemét és cicerói ékesszólását e kőbe vésvé tanúságot kívántak az utókor számára tenni azok, akik vele egyidőben éltek. Magyar! Aki ezt olvasod és e téren áthaladsz, vidd az ő dicső emlékét magaddal a szivedben.”

Politikus ritkán kapott még polgártársaitól ilyen, a kő maradandósága és szilárdsága által megörökített elismerést és különösen nem Magyarországon, amely nagy férfiai iránt rendszerint haláluk után róttá le a kegyelet adóját, mert alig ismerte vagy félreismerte őket. Más társadalmaknál is szokatlan látvány, hogy élő ember elnyerje az egyetemes és osztatlan elismerés cserkoszorúját, aki körül még javában zajlik a napi tülekedések zenebonája, aki személyében nagy eszmék és érdekek kifejezője, akit nemzete ritkán hívott a hatalom

lakomájára — annak ellenére, hogy árnyéktalanul látta benne a lángelme lobogását és az erkölcsi erő holdfényes és gyöngéd tisztaságát. Ez is a magyar politika furcsa titokzatai közé tartozik. Apponyi 1919 óta pártok felett lebegő tekintélye lett a közéletnek. Méltónak találtatott, amire Sokrates az athéni demokráciában hiába pályázott, arra, hogy megnyissák előtte a pritaneion csarnokát, de úgy, hogy a hatalmat egyúttal meg is tagadják tőle. A magyar társadalom csodálkozó tisztelettel tekint fel nyolcvan éves fiára, hogy Apponyi értelmi és erkölcsi erőinek virulásában fűrössze meg fejét és ékesítse föl homlokát.

A mi nemzeti történetünkben nem ritka jelenség, hogy a hős nagyobb művénél, hogy az elért eredmények aránytalanságban állanak a cselekvésre elhasznált energiákkal, hogy a magyar politika élettanában, az elszigetelt kivételektől eltekintve, a XIX. század második felében a kontraszelekció szabálya érvényesült, valóban ritka esetek közé tartozott, amikor a legalkalmasabb emberek a legalkalmasabb helyre kerültek. Az a politika, amely Apponyi pályájában leghosszabb ívet írt le, szinte eleve kormányképtelenségre volt rendeltetve, habár eszmei hatás tekintetében valóban termékeny volt is, mégis inkább kitűzött céljai, semmint eredményei miatt jelentős. Ez a politika finom lélekszerkezetet, az árnyalatok iránt dús fogékonyságot, erkölcsi vonatkozásaiban az átlagnál érzékenyebb és kényesebb lelkiismeretet tételez fel, azonkívül olyan műveltséget, amely a demokráciából kiveszett, vagy talán nem is volt meg benne sohasem s nagy kérdés, hogy — legalább Magyarországon — valamikor

benne lész-e? Ezekhez a mindenütt érvényesülő általános körülményekhez, amelyek az Apponyi-féle jellemeknek s a tőlük képviselt politikai irányzatnak fejlődését meghatározták, nálunk olyan különleges történet-pszichológiai erők járultak, amelyek Magyarország állami és nemzeti életének csonkagságából s idegen tényezők állandó befolyásának hatásaiból fejlődtek ki.

A világosi fegyverletétel után az abszolút függetlenségi gondolat Kossuth Lajossal az élen, csakúgy, mint a szatmári béke után II. Rákóczi Ferencsel, emigrációba szorult és idegen földön őrizte és ápolta a magyar öncélúság szent tüzét. A másik irány, a konzervatív, vagyis fontolva haladó csoport, amely Haynau hekatombái után sem akart lemondani a Habsburg-házzal való megegyezés reményéről s amelynek szélső jobbszárnya azt hangoztatta, hogy a pesti és az aradi kivégzések 1849 októberében csupán brutális visszatörései voltak a debreceni trónfosztásnak, azt képzelte, hogy a hódolat, a lojalitás, az engedékenység lehetségessé teszik azt az ideáltalan, helyi autonóm életet élő, vegetáló, a tormába esett féregnek látókörén túl nem terjedő magyar alkotmányosságot, amilyennel az 1848 előtti rendi Magyarország bírt. Nagy, csaknem kozmikus űr tátongott a két magyar politikai világnézet között. Kossuth függetlenségi és emigrációs politikája feltételezte, hogy a nyugati demokráciák sorompóba lépnek a magyar nemzet érdekében, holott a magyar okonzervatívek gondolata arra a fikcióra épített, hogy az udvar és Ausztria teljesen elfelejtik azt a szégyent és megaláztatást, amelyet a magyar szabadságharc

mért rájuk, ronggyá tépven, a császári-királyi hadsereg évszázados presztízsét. Az elnyomatás évei alatt (1849-1865) a magyar lélek e meghasonlását és ingadozását a két pólus között a Deák-pártnak kellett volna megszüntetnie. A Deák-párt hosszú időn át híven és állhatatosan töltötte be a mérsékelt nemzeti középpárt szerepét és rendületlenül állott a 48-as törvények jogfolytonosságának érvényessége alapján. A bécsi Burgot ugyanis ebben az időben egyrészt a Kossuth-emigráció rémképe riasztotta, másrészt a magyar társadalom anyagi és erkölcsi ellenállása a kelleténél is nagyobb mértékben próbára volt téve a Bach-uralom brutális vexaturái és a Schmerling-rendszer romlott önkényuralma által. A 67-es kiegyezés alapján véve eredője volt az imént vázolt szélső jobb- és baloldali irányzatok komponenseinek. Nem a szónak forradalomtörténeti, hanem átvitt politikai értelme szerint a 67-es kiegyezés ennek a mérsékelt nemzeti pártnak, a magyar Girondenak diadala volt. Kétségtelen azonban, hogy a nemzetünk fejlődésébe avatkozó világpolitikai erők hatásán kívül a kiegyezést siettetette a magyar nemesség politikai kimerültsége, a hosszú ellenállásban szenvedett erkölcsi gerinczúzódás és az a szomorú, erkölcsi hírnevünknek sokat ártó presszió, amelyet a magyar társadalom egy része s magának ennek a pártnak zöme is a nemzet vezérére, Deák Ferencre gyakorolt. A történet egyetlen építőmestere sem alkot az elpusztíthatatlanság, az örökkévalóság számára. Deák és Andrássy művének is meg voltak a maga szerkezeti hibái. A dualizmus azonban a legmaradandóbb fejlődési korszak volt a dunai népek tör-

Apponyi Albert szülei:
Apponyi György országbíró és felesége Sztáray Julia grófnő.

ténetében, mert az erők természetes egyensúlya tartotta, mert minden kísérletek között, amelyek valaha a középeurópai kis népek szervezésére irányultak, leginkább megfelelt a hatalmi viszonyoknak és érdekeknek. Ahhoz azonban, hogy zavartalanul élhesse a maga belső életének természetét és zavartalanul fejlődhessen a kiegyezésben egyensúlyt talált erők logikája szerint, az lett volna szükség, hogy mind a három tényező hátsó gondolat nélkül tegye magáévá Deák Ferenc koncepcióját.

Ez akarom tényező volt az uralkodóház, az osztrák németiség és a magyarság. Az uralkodóház kénytelen volt lemondani a birodalom centralizációjának elvéről s megosztani a hatalmat azokkal az erő csoportokkal, amelyeknek történeti elve évszázadokon át mereven szemközt állott a dinasztikus érdekekkel. Ferenc József csak Solferino és Königraetz után, egy nagy és elutasíthatatlan politikai kényszerhelyzetben tette magáévá a birodalmi elv dualizálását és felségjogainak részben való megosztását az osztrák-német és magyar nemzetekkel. El kell ismerni azonban, hogy Ferenc József élete végéig ragaszkodott a kiegyezésnek a maga elgondolása szerint formált kereteihez. Retrográd hajlamok csak akkor ütözköztek ki rajta, amikor észrevette, hogy a magyar nemzet többsége csupán átmeneti és kényszermegoldást lát a dualizmusban és hogy történelmi aspirációit néhány évtizeden át csak azért pihentette, hogy erőt gyűjtsön az újabb küzdelmekre a nemzeti öncélúság teljességéért. Egy nemzet sem mond le, mert nem mondhat le a nemzeti lét teljességének alkotórészeiről, kényszerítő motívumok nélkül. A hatalmi életnek olyan reprezen-

tációi, mint a hadsereg és az önálló diplomácia, nélkülözhetetlen feltételei a nemzeti élet teljességének. A magyar nemzet azon nyomban szüknek érezte a kiegyezés formaruháját, mihelyt azt kellett látnia, hogy az uralkodóházzal kötött kiegyezés nem a nemzeti élet teljessége felé való fejlődés, hanem ellenkezőleg, degresszió, vagyis legjobban lassú megmerevedés és stagnáció azok között az államjogi viszonyok között, amelyek között 1867-től fogva élt. A magyar függetlenségi politika — mint egy előkelő publicista mondotta — népdal volt; a kiegyezés, amely mind a fejedelem, mind a nemzet részéről bizonyos mérsékletet és rezignációt követelt, a tömeg előtt érthetetlen kamarazene.

Ezekhez a nehézségekhez járult az a körülmény, hogy az osztrák-németség politikai pozíciója 1867-től fogva a fokozatos sülyedés látványát nyújtotta. A szláv erőkkal szemben az osztrák németiség csak úgy őrizhette volna meg eredeti hatalmi zónáit, ha őszintén magáévá teszi a dualizmust, ha harmóniában él a magyarsággal s a maga befolyását arra iparkodik felhasználni, hogy a magyar-német szupremácia politikai, anyagi és erkölcsi pilléreit erősítse. Mindennek azonban épp az ellenkezője történt. Az osztrák-német liberálisok már a kiegyezés első éveiben elveszítették vezetőszerpüket. Helyüket részint a feudális szlávok, részint a klerikális németek foglalták el: mindketten szenvedélyes és konok tagdói a meggyezésnek. Ily módon néhány esztendő múlva beállott az a helyzet, hogy az egymásra utalt kiegyezési erők keserű viszálja lerontotta a művet és felszabadított beláthatatlan fejlődésű destruktív erőket.

Tisza Kálmán rendszere kétségtelenül már egy retrográd irányban való elkanyarodást jelentett. A historikus, aki nemcsak bírál, hanem vizsgál is, kénytelen elismerni, sőt szívesen elismeri Tisza Kálmán tiszteletreméltó egyéni kiválóságait. Fejzet kell hajtania kormányzati ügyessége és tettekézsége előtt. Olyan nagy ember volt, — mondotta róla egy kortársa — amilyen nagy valaki csak lehet, igazi nagyság nélkül. De lehetetlen meg nem állapítanunk, hogy önbizalma és makacosságába iiatalomhoz való görcsös ragaszkodása pártjából és kormányzatából kirekesztett sok önállóságot — és életrevalóságot, kiölt minden iniciatívát és kizárt minden, az átlagnál magasabb független értelmiséget és az ő stílusától különböző kormányzati erőt. Semmi se jutott oly könnyen és biztosan sikerhez» mint a becsületes közepszerűség, helyesebben: Pulszky Ferenc szellemes megjegyzése szerint, a közepszerű becsületesség. Olyan férfiak, mint Szilágyi Dezső Baross Gábor vagy Wekerle Sándor csakis úgy foglalhattak helyet a nagy kormányzó szabad-elvű pártban, hogy érvényesülésük érdekében lemondtak politikai szabadságuk legnagyobb részéről, légbehűtötték legsajátosabb politikai meggyőződéseiket azért, hogy egy részecskéjét valóra váltsák annak az elgondolásnak, amely agyukat hevítette. Sok tekintetben jogosnak látszik a vád, hogy a Tisza-rendszer az emberek gyöngeségére és rossz tulajdonságaira is kelleténél többet épített. A rendszer alapvonása az volt, hogy ne a jellemerő fejlesszések, hanem az emberi gyöngeség részesüljön gondos ápolásban. A nemzet lelkébe oltották azt a hitet, hogy a közpályán, mint a rókaveremben, csak csúszva

lehet haladni. Az opportunizmusnak templomot emeltek. „Ragyogni a hatalomnak rajtunk megtörött fényénél, pompázni a föld nagyjai körében, fogadni a hízelgőket, mosolyogni a bókokra, udvarolni és udvaroltatni, címeket elfogadni az erkölcsi önállóság feláldozása fejében, dividendának tekinteni az országot, a kormányzatot, földesúri jognak a közigazgatást és letörni minden ellenzéki gátat”: a politikának ez a keleti stílusa nem volt ismeretlen elem az öreg Tisza Kálmán számvetéseiben. Ehhez járult a zsidóság politikai érvényesülésének bontakozása. Vagyonos, megérkezett, konzervatív része, amely a nagy üzleteket csinálta, boldogan húzódott meg a rendszer terebélye alatt. Utóbb az a része, amely már nem bírt elhelyezkedni többé, amely keserű világnézeti meghasonlásba keveredett a magyar társadalom ideológiájával és életfelfogásával: a maga forradalmi fanatizmusával éppen akkora buzgalommal igyekezett balfelé tolni az iránytűt, amely mértékben az asszimilisták támaszai maradtak a Tisza-rendszernek.

Hiba volna azonban teljesen marasztaló ítéletet mondani a szabadelvű rendszer felett. Formailag konszolidálta a kiegyezést, erős és megingathatatlan többséget szerzett részére a törvényhozásban és a külföld előtt sikerült ébren tartania azt a hitet, hogy ez az európai kreáció szilárd. Azzal, hogy hosszú évtizedekén át biztosította a békés munka feltételeit, nagy mértékben gyarapította azokat_ a szellemi és anyagi javakat, amelyek a nemzet energiaforrásai közé tartoznak. És ha érzelmileg semmit se *tudott* tenni a kiegyezés mélyítése és népszerűsítése érdekében, ha ezt az uralmi rendszert

csak a színmagyarság lemérsékelhetetlen ellen-szenve közepette tudta csak fentartani, ha az ellenzék erősödését forradalmi elem gyanánt vádolta be Bécsben azért, hogy igazolja a maga egyedül-való pótolhatatlanságát s ha egészben véve erkölcsileg annyira aggályos módszereket használt fel létének biztosítására: a mérleget kedvezőtlené mégis csak az a körülmény teszi, hogy ez a rendszer nemcsak Deák Ferenc művét, hanem Tisza Kálmánnak, a „renegátnak” veszélyes opportunitizmusát is konszolidálta.

Ilyen volt a milieuje, a talaja és a levegője Apponyi Albert gróf politikai elindulásának a XIX. század három utolsó évtizedében. Egy idegen urálkodóháznak katonai és politikai hatalma. Egy a társadalomra zsidbadó pártabszolutizmus fojtogatása, egy a nemzet hiúságának Hízeltgő irányzat színes frazeológiája, amelynek üledékébe már belemártotta szívós gyökereit az idegen destrukció: ily viszonyok között a társadalmi és közjogi túlzásokat letompító, feltétlenül erkölcsös eszközökkel dolgozó középső pártot fentartani annyi, mint hidat verni egy rohanósodró hegyi folyó sellői fölött.

A konzervatív és jobboldali politikának utolsó jelentékeny képviselője Sennyey Pál báró volt. Visszahúzódása után a fiatal Apponyira az a feladat várt, hogy politikai öntudatának teljes kifejlődésével képviselje a közjogi alap tágításának, nemzeti irányban való fejlesztésének és a szociális haladsnak gondolatát. A mérsékelt konzervativizmus és a közjogi alap nemzeti elmélyítéséjiek else oly fejlődési erőt plántált a magyar talajba, amelynek felzendülésére a majdnem polgárháborúra

emlékeztető politikai dulakodásoktól megtiport magyar parlagon ép oly kevéssé volt alkalmas, mint az a légkör és az az éghajlat, amelyet a jelszavas liberalizmus ellenére a magyar közvélemény szociális érzéketlensége és öntudatlanság a teremtett és amelyben az Apponyi „szociális olajcsöpp” jó sokáig dermedt folt gyanánt úszott a magyar politika tömérdek vizenyősségén. Említettük, hogy a nagy dolgokban megalkuvó „és halogató, a kicsinyekben olcsó babérokra pályázójszabadelvű rendszernek szükséges szerelvénye volt, a választási erőszak és a kormányzati korrupció, amely szövetkezve Tisza Kálmán szociális érzéketlenségével és máról-holnapra dolgozó élettaktikájával, előidézte azt a veszedelmes állapotot, hogy a magyar Gironde nagy alkotása, a dualizmus, csupán erőszakkal, a kisebbség mesterséges többségrejuttatásával volt fentartható idáig. Azokról a hatalmi kilengésekről, amelyeknek akcióugarát a katonai szellemnek és a Grossösterreich gondolatának a Lajtántúl való erősödése egyre nagyobb területekre bővítette ki, külön azért nem szólunk, mert hatásuk az utolsó másfél évtized történetéből sokkal ismertebb, semhogy részletesebb és pontosabb kielemezése szükségesnek mutatkoznék.

Apponyi Albert gróf politikai szereplésének súlypontja ezekkel a problémákkal való küzdelem. Az ő feladata a következő volt: áthidalni vagy enyhíteni azokat az ellentéteket, amelyek a közjogi alap tekintetében a magyar közvéleményt ellenséges táborokra osztotta; elejét venni annak a veszedelemnek, amelyet a Tisza Kálmán opportunizmusával elmaradhatatlanul együttjáró függetlenségi

agitáció nemcsak az ország belső életében okozott, de Ausztriában is és az uralkodóházzal való viszonyunk elmérgesítésében ; a közjogi alapnak nemzeti irányban való átértékelésé s egy következetesen végig gondolt modern szociális politika kétségkívül sikerrel mérkőzhetett volna a függetlenségi jelszavak népszerűségével. Ennek a koncepciónak megvalósítása feltételezte azt, hogy felülről ne találkozzék merev elzárkózással és szét ne porladjon a bizalmatlanság szikláján. De feltételezte azt is, hogy a magyar értelmiség erkölcsi és szellemi súlyát vesse latba érvényesítése érdekében s ne hasadjon áthidalhatatlan űr a Tisza Kálmán rendszerébe beletört magyar középosztály és a függetlenségi izgatásnak odavetett magyar földművestömegek között. Ez a politika, ha jól átgondoljuk, szinte valószínűtlenebb volt, mint a függetlenségi szélsőbalé, amelyet végtére is egy külpolitikai fordulat vagy egy belső forradalom valamikor mégis nyeregbe segíthetett. Az Apponyi-féle mérsékelt nemzetjogi-politika azonban az első koalíciós alakulás (1905-1910) kudarcának leckéje gyakorlatban is bebizonyította — csupán a monarchia végromlása által vált udvar- és kormányképessé, mikor Magyarországra ellenségei már kockát vetettek és idehaza elsöpört fölötte az álfüggetlenségi és szociális felfordulás fergetege. Apponyi példájából az látjuk, hogy Magyarországon csupán egymás hibájából élő, egymáson keresztül száguldó és egymást letaposó szélsőségek juthatnak hatalmi esélyekhez. Mintha nem volna más megoldás, mint labancnak lenni életre-halálra, egy unbedingte Unterwerfung, ha egy mesterkéltné parlamenti szerkezet képmásán

jelentkezik is az, vagy a szegénylegénykedő 48-as irány, vele a teljes tabula rasa, ezzel a királyság s a történelmi határok összeomlása.

Apponyi hosszú pályafutásán három főmoz-
 zانات szembetűnő: amikor otthagyja konzervatív
 barátainak köret, szakítva azoknak aulikus eszme-
 körével és hagyományaival és hatalmas ékesszólá-
 sával egy mérsékelt nemzeti és társadglompolitikai
 irányzat számára akarja meghódítani a társadal-
 mat. Pályájának ez a szelete 1880-tól körülbelül
 a század végéig tart. A második uralkodó momen-
 tum, amikor 1904-ben fáradtan és csalódottan el-
 hagyja a dualisztikus alapot, csatlakozik a függet-
 lenségi párthoz, miután saját vallomása szerint
 a mérsékelt nemzeti aspirációk kielégítése majd-
 nem ugyanakkora erőfeszítést és kockázatot igé-
 nyel, mintha a tiszta personalis unió alapjára
 helyezkedett volna. A harmadik az összeomlás után
 kezdődik. Apponyi éfere áll a legitimitás gondola-
 tának annak ellenére, hogy a múltban talán senki-
 nek se vofit több személyes oka sorsát elvalasztani
 az uralkodóház sorsától, Apponyi csak hű maradt
 önmagához, amikor a személyes tekintetek leküz-
 aésével s a múlt keserőségeinek elfojtásával nagy
 tekintélyét és népszerűségét tartaléktalanul oda-
 kölcsönözte a klasszikus alkotmányos jogfolytonos-
 ság gondolatának, amely a Habsburg-ház legitim
 ágának restaurációját követeli.

II.

Két esztendővel született a magyar szabadság-
 harc előtt. Mély vallásos érzületét, anyai örökség
 gyanánt vitte ki az eberhardi kastélyból és fejlesz-

Apponyi Albert a koronázás évében.

tette idővel, tanulmányai folyamán teljes világszemléletté. Atyjától, Apponyi György gróftól, aki a rendi Magyarország utolsó kancellárja és később az Októberi Diploma Magyarországnak ország-bírója volt, örökölte az ősi nemzeti hagyományok kultuszát és a történeti jog államkonstruáló hatalmában való rendíthetetlen hitét. „Olyan családi légkörben nőttem fel, — beszéli ő maga emlékirataiban — ahol a tiszta erkölcs, az erkölcsileg jó, magától értetődő, természetszerű dolognak tekintett és mint olyan érvényesült, a rossz pedig valami távoleső, inkább csak elméletben létező, néhány elvetemült vagy szerencsétlen embert érintő jelenségként szerepelt, ami minket nem is érinthet.” Fogékony gyermeki lelkére ebben a nobilis milieuban éjdesanyja, Sztáray Julia grófnő, ez a nagyműveltségű, finom művészi érzékkel megáldott magyar grande dame volt a legnagyobb és legmaradandóbb hatással. Gyermekkorában még látta Széchenyit, ifjúkorában, pályája kezdetén az öreg Deák megtisztelte, hogy közügyekről szóljon vele, vitázott Andrássyval, a nagy külügyminiszterrel s utóbb távolból érezte hatását annak a hatalmas száműzöttnek, aki legmélyebben és legmaradandóbban foglalkoztatta a magyar nép képzeletvilágát. Zsenge gyermekkorában került az osztrák jezsuiták kalksburgi nevelőintézetébe, akiknek didaktikai módszere fokozta benne a humanisztikus tudományok iránt való tiszteletét, élesre fente retorikafalkészségének nemes pengéjét és öregbítette azt a dialektikui formalizmust, amely annyira el tud gyönyörködni az alaki gondolkodástan finom észgyakorlataiban. Ha ezek a jezsuiták nem is nevelték

magyarelles irányban, helyzete sok tekintetben hasonló volt ahhoz a nagy magyaréhoz, aki másfél száz esztendővel azelőtt szintén a jezsuiták növendéke volt Neuhausenben (II. Rákóczi Ferenc) s akiben éppúgy, mint Apponyiban, az idegenség és a magány csak fájdalmasabbá tette hazavágyását és szilárdabbá az ősi rögnek szeretetét. Hosszabb külföldi tanulmányútjai alkalmával összeköttetésbe jutott Montalembert-féle a Francia katolikusok európai hírű vezérével, Eötvös József barátjával. Ez a barátság megerősítette az atyai háztól nyert szellemi örökségének azt a részét, hogy a konzervatív világrend nincs ellentétben a fejlődés gondolatával és a szociális Igazságosság követelményeivel. Az angol nemzet történetéből is azt tanulta, hogy a nemzeti és szociális haladás fontos alkotórésze, a konzervatív világszemléletnek, hiszen a szigetországban éppen a tory kormányzat valósította meg azokat a nagyszabású választójogi és gazdaságpolitikai reformokat, amelyeket a whigek évtizedeken át hirdettek. Hazajövele után valamennyi magyar politikus közül Sennyey Pál társasága hatott rá legjobban. Az újvilágban ez a mellőzött és helyzetét büszke némasággal tűrő konzervatív úr maradéktalanul magáévá tette a dualizmust. A Deák-párt doktriner szabadelvűsége és a régi balközépnek erősen protestáns színezetű radikalizmusa mellett úgy hitte, hogy a szabad-versenydemokrácia felé lódított magyar társadalom sem mire se szorult rá inkább, mint arra a reformkonzervatív irányzatra, amely építeni akart, de csak történeti alapokon és amelynek mákszemnyi bizalma sem volt a jelszavak potemkinádjai iránt. Ezek a

magyar konzervatívok nagy iskolát jártak. Egyrészt az udvar környezetében. élt és általában európai távlatban gondolkodtak., Művelt férfiak, voltak s valamennyiükön rajta bélyegződött a római, gravitas vonása. Erkölcsi szilárdságuk ,és világpolitikai látókörük nagy érték volt a magyar közéletben. Politikai pályájának az a része, amely e tiszteletreméltó férfiak érintkezésének és hatásának körében húzódott, teljes harmóniát mutat Apponyi lelkivilágának finom és gyöngéd vallásos elemei és a követett politikai irány világnézete között. Helyeselte és részben támogatta az idősebb Andrássy Gyulának konzervatív külpolitikáját, a német szövetségi irányt, amely a kiegyezési monarchiát a legnagyobb közép-európai konzervatív hatalom érdektársává tettei Nem volt ennyire egybevágó felfogása a három-császár szövetséggel. Való igaz, hogy egy arisztokrata és konzervatív életfelfogást kielégíthetett az északi hatalmak szövetsége. Különleges magyar szempontból tekintve azonban a cári hatalommal való barátság természetellenes kísérlet volt Magyarország nem lehetett szövetséges társa a nagy szláv birodalomnak. Létérdelkei kívánták, hogy a német-orosz viszony meglazuljon, hogy a dualizmus és a magyar nemzet európai helyzete abismarcki Németország kezessége alatt maradjon, hiszen a szétzüllő Ottoman birodalom balkáni örökségén lehetetlenség volt békésen osztozkodni Oroszországnak és a kettős monarchiának. A fiatal Apponyi első bátortalan lépéseit hűvös semlegesség fogadta a magyar politikai társadalombqn. Ez a tartózkodás szólt első sorban Apponyi György fiának és Sennyey Pál Barátjának, akit klerikális és auli-

kus összeköttetésekkel gyanúsított meg, mert lát-szólag egész mellet fordult szembe a doktriner szabadelvűség diadalmas világnézetével.

Mennél közvetlenebbé és elevenebbé vált kapcsolata a magyar nép széles rétegeivel, annál inkább éreznie kellett, hogy a Sennyey-féle konzervativizmus nem hódító jelszó a magyar politikában. Különben is lényének mélyebb és ösztönösebb elemei a szónoki és a muzsikális művészet élményein át erősen impresszionistává tették. Megérezte, hogy megértő közeg nélkül, léghíj as térben politizálna. Atyja barátainak hatása oly mértékben csökkent, amily mértékben gyarapodott a magyar” társadalom népies rétegeivel való érintkezése”. Atyja tovább is nagy figyelemmel és őszinte megértéssel követte fiának az ő irányzatától lassankint messze elvezető lépéseit. A konzervatív pártok mindenütt a tekintély elvét képviselik, következképp támaszai a monarchikus rendnek és a dinasztianak. Ha van népszerűségük a közvélemény szélesebb rétegeiben is, az abból a tapasztalatból származik, hogy a konzervatívok mindenütt erőteljesebben hangsúlyozzák a nemzeti gondolatot, mint a bizonyos kozmopolita hatások alatt álló liberális és radikális irányok. A magyar nacionalizmus a Habsburgok alatt nemcsak hogy nem esett egybe az aulikus politika térfogatával, mint az angol toryknál, hanem szinte kiegyenlíthetetlen ellentétben állott egymással az a két lélektani elem, amely másutt a konzervatív gondolat politikai alkotórésze. Apponyinak, ha nem akart szemet hunyni a tényekkel szemben, nagyon hamar arra a megismerésre kellett jutnia, hogy a Sennyey-féle iránynak

nincs átütő ereje, hogy hatóképességének demarkációja jóformán azokra a feddhetetlen életű és finom műveltségű férfiakra szorítkozik, akiket nem elégitett ki Tisza Kálmán rendszerének vaskalaposság, zártvonalúsága, a nagy kérdések előtt való megfutamodása s akik aggódva nézték, miként tűnik el Deák hagyatékából a magyar Gironde nagy alkotásának erkölcsi és politikai értéke s akik felrezzentek a korrupció szűjának percegésére, amely a fa kergét örölte. Másrészt egyre inkább éreznie kellett azt is, hogy ezzel a megdönthetetlen pártabszolutizmussal szemben nincs más ellensúly, mint a közvélemény nagy tömegeinek sorompóba állítása egy népszerű és levegős magyar nemzeti koncepció érdekében. Ámde a népszerűség vetését letarolta a szélső baloldal, amelynek izgatása annál felelőtlenebbé és erőszakosabbá vált, minél makacsabban zárkózott el a rendszer a maga kormányhatalmi sáncai közé. Tudomásul kellett vennie, hogy ellenzéki politikát pusztán csak intellektuális alapon, képtelenség csinálni Magyarországon, hanem szükség van a népszerűség dinamikai erőire. Egyébként is aggasztotta a kiegyezési mű veszteglése és szemlátomást mutatkozó degressziója. Konzervatív eredete abban a tekintetben is erős nyomokat hagyott egyéniségén, hogy saját bevallása szerint, onnan hozta magával az intranzigens ragaszkodást a politikai tisztességhez, a közélet erkölcsi alapjaihoz s az abban való szereplés önzetlenségéhez, mint abszolút követelményekhez. Ennek a mélyes és finom érzéknek fel kellett riadnia az uralom módszereinek azon etikája fölött, amely a kiegyezési rendszer hatalmi szerkezetét áthatotta. Ha csak a

parlamentari és közhatalmi apparátus erkölcsi megromlása árán tartható fenn ez a rendszer, minden Apponyi-féle lelki ember előtt fel kell ötlelnie a kérdésnek: megéri-e az árú ezt az árat? Láta azt is, hogy a Tisza-rendszer kormányzati merevségével és opportunizmusával szemben a magyar társadalom kénytelen előbb-utóbb más pártoknál, esetleg szélső irányoknál menedéket találni s ha ezt a kiegyezési alapon álló vezető férfiaknál nem találja meg, menthetetlenül be kell következnie a kiegyezés csődjének. Egyetlen nemzet sem túrhet el ugyanis állandó ellentmondást elalkudhatatlan nemzeti céljai és az azt gátoló létező állapotok között. A magyar parlamenti férfiakkal való érintkezés szintén nagy mértékben elősegítette ezt a csendes, diszkrét, halk ütemben menetelő áttájékozódást a konzervativizmusból a nemzeti liberalizmus felé.

Eleinte mint az egyesült, majd mint a mérsékelt ellenzék egyik vezére képviselte ez±. a lassú átalakulást, amely tudatos és szabatos formát akkor öltött, amikor Szilágyi Dezsőtől elválva megalakította a nemzeti pártot. Finom szubtilitásokon függő értelme különben is bizonyos gyönyörűséget talált azokban a jogi és politikai okoskodásokban, amelyek az 1867: XII. törvénycikk tartalmára és értelmére vonatkozólag annyi vitát keltettek s amelyekben Apponyi azt az álláspontot képviselte, hogy a hadseregre vonatkozó legfőbb hadúri jog alkotmányos felségjog, következésképpen függ a törvényhozás értelmezésétől. Apponyi logikája szerint a hadseregre vonatkozó alkotmányos felségjogok megosztása a nemzettel nem csupán jogi, hanem politikai kérdés is. Érezte ugyanis, hogy nem elegendő

csak törvényhozási többséget teremteni arra, hogy a kiegyezést nemzeti irányban fejlesszék és a birodalmi egységnek utolsó pillérét, a közös hadsereget harcképességének megzavarása nélkül sánsankint áthassák nemzeti szellemmel és átfessék magyar motívumokkal. A nemzetiszínű kardbojttól a magyar vezényszó követelésének nyílt proklamálásáig hosszú út volt s Apponyi épp oly mértékben radikalizálta ezt a nemzeti programot, amely mértékben növekedett a függetlenségi párt népszerűsége.

A nyolcvanas évek végén mindenki Apponyiban látta a lelkek és szellemek vezérét.és.a |uarő emberét. A vidéki agráriusértelmiségnek az a része, amely vagyoni függetlenségét megóvta a magyar középirtokot elnyeléssel fenyegető gazdasági katasztrófától és kisajátításoktól és amelyet éppen magasabb politikai műveltsége tartott vissza attól, hogy odadobja magát a szélsőbaloldali extrémitásnak, éppúgy, ahogy kényes erkölcsi érzéke riadozott a fennálló rendszerben való elhelyezkedéstől: Apponyihoz csatlakozott. A magyar Girondenak *ozi* a reményteljes felmozdulását egyszerre megneszelte mind a két ellenfél. A szabadelvű párton végig^ borzongott a félelem ettől az új vetélytárstól, aTii közjogi alapon állott és éppen a dualizmus népszerűsítése érdekében követelt nemzeti vívmányokat a hadseregnek. A függetlenségi párt pedig a maga alföldi tömegeit féltette a jövevénytől, aki, ha nem is ígért neki annyit, amennyi természetes aspirációit kielégíthette, azért félelmetes ellenfél volt, hiszen a független intelligenciát csaknem egészen elkerítette a függetlenségi lobogó alól.

Apponyi politikájának kedveztek a külső és belső viszonyok is. Ausztriában folyvást -erősödött a reakció a 67 ellen s a katonai szellem, amelyet a kiegyezés visszaszorított, sohasem tudott egészen megnyugodni a hadseregre vonatkozó felségjogok megosztásában. Akármilyen vad dulakodásoktól zajlott is az osztrák közélet, talán az egy lengyel kivételével, Ausztria valamennyi nemzetisége összefogott a magyar aspirációk ellen. Évtizedeken át, a fortwursteln korszakában a magyar veszedelem úgyszólván az egyedüli jelszó volt, amely ideig-óráig összetartotta a szláv és német pártokat.

Tisza Kálmán az 1889-iki véderővita után megbukott. Vele megszűnt a rendszer személyi stabilitása. Könnyebb és ingatagabb kormányok jöttek utána, amelyek csak nehezen tudtak meghirkózni az ellenzék szaporodó támadásaival. A kiegyezés óta a magyar iskolák olyan szellemű érteimiséget neveltek föl, amelyet megszállította a szabadságharc emléke s amely vérmes bizakodással volt eltelve a magyar nemzet erőforrásai iránt. Kezdte szűknek érezni maga körül Tisza Kálmán világát. Nem volt hajlandó beletörődni a csönltá államiságba. Viszont ajnnyi belpolitikai érzéket hozott magával, hogy tudnia kellett, mekkora veszedelmek származnak abból, ha nyíltan a personalis unió álláspontjára helyezkedik.

Az uralkodó is kétségkívül hatalmas lépést tett 1867-ben a magyar nemzettel való megegyezés felé. Csak még egyet kellett volna lépnie, — mondotta utóbb Apponyi — hogy a magyarság örökre szívébe zárja Ferenc József alakját. Ez a lépés a nemzeti párt programjának elfogadásában jelent-

Az ifjú Apponyi Albert felolvas édesanyjának (1868).

kezett volna. A magyar történet egyik drámája ismétlődött meg abban a jelenetben, amikor Ferenc József felkínálta a hatalmat Apponyinak s nem kívánt cserébe mást, mint azt, hogy adja föl a nemzeti párt katonai programját. A kísértés erős volt. A magyar történelemben nem ritka látvány, amikor látszólag vasból való jellemeket is meglágyított a fejedelmi kegy melege. Apponyi azonban nem tudta elszánni magát, hogy lemondjon. Hogy — miként Tisza Kálmán — szegre akassza elveit s a hatalom birtokáért elalkudja önmagának és pártjának elvi és erkölcsi tartalmát. Talán életének e keresztútján révült föl először elméjében az a sejtelen, hogy szerencsésen választotta-e pályáját? Olyan töretlen lelki harmónia, mint az övé, eltűri-e a politika durva anyagával való súrlódást? Nem egyszer hallottam tőle, hogyha életét újból kezddhetné, a tudománynak szentelné tehetségét. Mert a tudományos működés „óriási fölénye abban rejlik, hogy a tudomány emberének semmivel sem kell számolnia, csak a tiszta igazsággal, azért teljesen harmóniában van önmagával... Ellenben a politikában az igazságon kívül számolnunk kell a mások előítéleteivel, szenvedélyeivel, gyengeségeivel; ezeknek szükségképpen bizonyosfokú ençjèctményeket kell tennünk a teljes igazság rovására is, mert különben egy lépést se haladunk a kitzúzott cél felé ... A becsületes politikust állandóan gyötirik ezek az elkerülhetetlen kompromisszumok. Állandóan kételkedik, hol a határ, melynél tovább már nem mehet, ameddig elmenni azonban épp az ügy érdekében kell.” Ha egyedül csak a maga finom érzékenységét, daimonionjának sugallatát követte,

akkor az elv töretlen integritása mindenkor győzött a hasznos és célszerű megalkuvások kísértetein. Most, amikor először kínálta neki a hatalom a maga csábító ajándékát s amikor legkevésbé állott más tényezők befolyása alatt: inkább választotta az elv szeplőtlen intranzigenciáját, mint azt, amit a másik tündér ajánlott neki. a hatalmat, amelybe ha egyszer valaki belekóstolt, nem kíván többé tudni az élet semmi más javáról.

Ezután a döntő kihallgatás után éreznie kellett, hogy teljesen elveszítette a legfelsőbb bizalmat. Ez a bizalmatlanság nemcsak abban jelentkezett, hogy a kormányhatalmi gépezet Apponyi pártjának kiirtására állítottatott be, hanem abban is hogy Ferenc József szinte személyes ellenszenvet érzett az iránt az államférfi iránt, aki nem volt hajlandó intencióit mindenben kiszolgálni. Apponyi pályafutásának ez a második szakasza tele van érdekes és drámai epizódokkal. Ezek a részletek és a mozzanatok azonban csak azt bizonyítják, hogy az Apponyi által követett mérsékelt nemzeti irány érvényesítése csaknem ugyanakkora akadályokba ütközik, mintha a korlátlan függetlenségi eszmét tette volna magáévá. Hosszú út vezetett odáig, amíg Apponyi a nyilvánosság előtt is levonta e lehangoló tapasztalatok tanúságait. Levonta akkor, midőn 1904. november 18-án az obstrukció letörésére formális házszabálysértés történt s amikor azt hitte, hogy a magyar alkotmány csak úgy védhető meg a fejedelmi autokrácia ellen, ha felhasználja azt a becses politikai erőt, amelyet a függetlenségi demokráciából merített. Ez a népszerűség csaknem teljesen a szélsőbal rezervoárja

volt. Annyit meríthetett belőle, amennyit akart anélkül, hogy, miként a bibliai olajos korsó, kimerült volna. Apponyi úgy vélte, hogy kötelessége elhagyni a kiegyezési alapot és nyíltan magáévá tenni a függetlenségi párt programját, minthogy az uralkodó egy olyan rendszert támogat, amelynek létalapja szerinte a kormányzati erőszak és amely nem retten vissza a törvénysértéstől sem.*

Amikor Apponyibelépett a függetlenségi pártba, sok tekintetben belső ellenmondásba keveredett önmagával. Ő, aki alapjában véve rettegett a külvilág tuskéitől és igazi művésztermészet létere erősen impresszionabilis karakter volt, most ott áll egy olyan párt élén, mely létalapja és szerkezete szerint demokratikus votk.de felelőtlen tagjai könnyen belegázoltak a demg^ógXg^^ösmocsjiráb g s amely egészben véve hatalmas csalódásban élt a magyar nemzet hatalmi erőkézsleteiről. Külpolitikai látóköre a vármegyére korlátozódott. A független-

* Ebbe az időszakba esik házassága, családalapítása is, mely új színt, új erőt és tartalmat adott a férfikora delén túl levő Apponyi Albertnek. Házassága az osztrák arisztokráciával kötötte össze. 1897 március 1-én feleségül vette Mensdorff-Phuilly Klotild grófnőt, Knek apja a híres Staatminister és Ferenc Józsefnek egyik legkedveltebb bizalmasa voif A fmrrm elméjű államférfi, aki anyja, Zsófia kóhurgí hercegnő révén, Viktória angol királynő unokatestvére volt, igen jelentős pozícióv volt bírt az udvarnál. A nagy nemzetközi összeköttetésű és erős nagy-osztrák öntudatú millieuből származó Mensdorff grófnő Apponyi Albert oldalán rövid idő alatt egészen magyarrá vált, magyar nagyszony leit, aki magyar ideálokért érez és magyar mozgalmakban vesz tevékeny részt. Azt a belső lelki egységet, amely Apponyi Albert életének legkimagaslóbb karakterisztikuma, a gyermekeiben is folytatódó érzelmi harmónia teszi teljessé.

ségi párt nemcsak közjogi és politikai radikalizmust jelentett, hanem világnézeti diszharmoniót is azzal a lelki struktúrával, amely korábban oly harmonikusan összefért előbb a konzervativizmussal, utóbb a mérsékelt nemzeti liberalizmussal. Az, hogy Apponyi régebben is sürgette a választójog kiterjesztését. Még abban az időben, amikor Mayer Rudolf tanainak befolyása alatt állott, erőteljesebb társadalompolitikai újításokat követelt. Most azonban egyszerre az általános, egyenlő és jótékony választójog pártjának élén találja magát. Ez a párt ugyanis abban látta az egyedüli ellensúlyt, amellyel valódi néperőt tud szembeállítani a császári-királyi onnipotenciával és azzal az idegenszellemű rombolással, amely éppen a választójog jelszavát akarta felhasználni a magyar tömegek forradalmasítására. Mindazonáltal még a konzervatív politika szögéből sem lehet elméletileg tagadni Apponyi irányzatának helyességét. Aki a történeti fejlődés alapján áll, annak meg kell éreznie, hogy bizonyos időben a parlament már nem minden, hogy be kell ereszteni az alkotmányos élet sáncaiba a küntrekedt erőket, hogy egy nemzet társadalma nem ugyanaz 1905-ben, mint aminő volt 1875-ben, hogy még idejekorán be kell építeni a fejlődés erői közé azokat az elemeket, amelyek azután maguk törnek utat maguknak, ha a vezetőosztályok merevsége nem enged. Mindig meg kell vizsgálni, — mondta Saint-Beuve — vajjon a politikai katasztrófákat nem azok a megátalkodott és tomboló küzdelmek idézik-e fel, amelyek a törvényhozás kamaráin kívül folynak, mert kapui megremegnek ugyan a dörömbölésekre, de feltárulni nem akarnak.

Az 1868-iki nemzetiségi törvény Magyarország idegenfajú lakosságára nézve olyan állampolitikai koncepciót tartalmazott, amely kompromisszum volt a régi rendi magyar állam nemzetiségi felfogása és az új demokratikus és parlamentáris kiegyezési ország felfogása között. A régi rendi magyar államnál az idegen népfajokkal szemben tanúsított közigazgatási, kormányzati és politikai célkitűzés nem sértette az idegen népfajoknak nemzetiségi érzékenységét. Ha voltak is sérelmeik, azokat sokkal inkább a rendi állam általános politikai szerkezetének rovására tudták be, semmint egy következetes magyarosító szellem túlhajtásának. Amikor 1848-ban összeomlottak a rendi kiváltságok és kimondták az állampolgári egyenlőséget, a magyar társadalom csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta fentartani és törvényalkotásokká építeni a régi rendi magyar állam nemzetiségi politikáját. Mihelyt azonban az idegen népfajok azt tapasztalták, hogy nem a feudális állam osztályszelleme zsibbad rájuk, többé nem szociális sérelmet láttak a magyar faj uralkodásában, hanem a magyar nemzetnek az idegen nemzetiségek kárára és elnyomására irányuló egyeduralkodói törekvését. Igaz, hogy az 1847-es Magyarországnak is már meg volt a maga nemzetiségi problémája. Széchenyi nem győzte kortársait óvni a „magyarizmus túlhajtásaitól.” Ebben a régi államban azonban a nemzetiségi leszármazott is az uralkodó társadalom alkotó részévé vált, mihelyt tagja lett a politikai magyar nemzetnek, azaz a populus Vérébőciánusnak. Azt lehet mondani, hogy, ha elhagyta társadalmi osztályát, jóformán búcsút mondott annak a nem-

zetiségnek is, amelyből származott és egyenrangú tagja lett a magyar nemesi társadalomnak.

1867 után azonban a helyzet lényegesen megváltozott. Nagyobbszámú és nemzetiségi öntudatában fogékonyabb nemzetiségi intelligencia cseperedett fel. Ez az új értelmiség hiába próbált volna csatlakozni ahhoz a társadalmi osztályhoz, amely már csak nevében létezett s amelynek az állam életében többé semmiféle kiváltsága nem volt. Megmaradt tehát a maga népe körében, amelynek természetesen lelkeszei, ügyvédei es orvosai révén csakhamar szellemi vezetőivé vált. Az 1868-iki nemzetiségi törvény fentartotta továbbra is a politikai magyar nemzet egységének definícióját, tehát abban a forgalmi körben gondolkodott, amely a régi rendi magyar nemzetiségi politikát áthatotta, anélkül persze, hogy ez a koncepció következetesen alkalmazható lett volna az élet lényegesen megváltozott viszonyaiban. A kiegyezés alkotói tehát tágkörű értelmezés alá foglalták az 1868-iki nemzetiségi viszonyokat amelyeknek a fonákja az volt, hogy mást értettek azok, akikre rendelkezései szóltak és mást azok, akik a törvényt megalkották és megszavazták. Bekövetkezett ugyanaz az állapot, mint az 1867: XII. törvénycikk magyarázatában, amelyre vonatkozólag a nemzeti párt, élén Apponyi Albert gróffal, tudvalevőleg lényegesen más meggyőződést vallott, mint a kiegyezés ortodox kormánypártja, a szabadelvű párt. Különben is egészen érthető emberi törekvés volt, hogy a magyarság, amelynek oly súlyos áldozatokat kellett hozni állami szuverenitásának rovására, azzal iparkodott kárpótolni magát, hogy az idegen népfajokkal szemben nem az 1868-as törvény libe-

ralis magyarázatát vallotta. E tekintetben semmi különbség sem volt a függetlenségi párt és a kiegyezési alapon álló csoportok között, Egyébiránt a század végén minden államban hatalmasan megerősödött a nacionalizmus és az imperializmus. Ez a divatos áramlat magával sodorta a magyar értelmiséget is, amely szentül hitt benne, hogy erőteljes iskola- és közigazgatási politikával sikerül rohamos magyarosodást előidézni az idegen népfajok között. Ha ez a körülmény némileg mentségére szolgál az akkori idők vezető politikusainak, másrészt nem szabad elhallgatnunk azt a körülményt, hogy főbenjáró hibát követtek el, amikor az egész nemzetiségi politikai rendszert uniformizálták s ugyanazt az eljárást követték a tótokkaf szemben, mint a hazai románság iránt. Nem individualizáltak. Meghódoltak az elmélet egységes gondolatkörének. Apponyi tehát, amikor azt látta, hogy a legnagyobb erőfeszítések árán sem lehet katonai engedményeket kicsikarni a dinasztiától, nemzeti politikájának gyümölcsötetése érdekében határozottabb kultúrpolitikai irányt követett iskolatörvényeiben, amelyek azonban korántsem voltak olyan veszedelmesek az idegen népfajokra, mint ahogy azokat a radikális és nemzetiségi propaganda feltüntetni igyekszik. Különösen román részről világszerte nagy agitációt fejtettek ki Apponyi Albert gróf iskolatörvényei ellen, maga a hazai románság azonban alig egy esztendő után leszerelt és állami szubvenció érdekében vállalta ezeket az iskolatörvényeket. A magyarság az idegen megszállás óta mindenestre biztosabban érezhetné magát a maga kulturális birtokállományában, ha

megadnák neki azokat a kedvezéseket, amelyeket a soviniztának híresztelt Apponyi iskolatörvényei tartalmaztak a románsággal és a tótsággal szemben. A régi magyar gravaminális politika, különösen akkor, amikor még karddal próbálta orvosolni az alkotmány sérelmeit, mindig gondoskodott róla, hogy a Habsburg okkal szemben megfelelő európai érdektársakkal rendelkezzen. Eleinte a török, utóbb a francia támogatás volt a magyar ellenzéki politika külföldi hídfője. Annyira erős volt ez a törvény a magyar függetlenségi irányzatban, hogy a Habsburg-ellenes ellenzék nagy konfliktusok esetén még akkor is számíthatott a Habsburg-ellenes európai nagyhatalmak érdeklődésére, amikor ez a politika önálló diplomáciával és katonai erővel már nem rendelkezett többé. A 67 utáni függetlenségi politikában is felcsillant ennek a tradíciónak érce, hí szén: a függetlenségi párt különben is egész terjedelmében magáévá tette a régi gravaminális politikát. Legutoljára az Ugron-Pichon-féle tárgyalásokban, amikor az európai helyzettel számoló függetlenségi politika a hármasszövetségben résztvevő kettős monarchiával szemben egy francia orientációban reménykedett. az idősebb Andrassy német szövetségi politikájának a magyarság helyzete szempontjából az volt az értelme és a fontossága, hogy Bismarck német birodalma kezeskedett az osztrák-magyar dualizmusért. A német külügyi politika érdekéből csupán az volt fontos, hogy a monarchia katonai erő kifejtését és véderejének fejlesztését a magyar ellenzék követelései és obstrukciói meg ne zavarják, hogy tehát a hármasszövetség katonai értéke ne süllyedjen az orosz-francia szövetség

Az eberhardi 6si kastély, ahonnan Apponyinak el kellett költöznie.

katonai értéke alá. A függetlenségi pártot a maga önfentartási érdeke arra sarkalta, hogy lazítsa a német befolyást és Berlin ellen ellensúlyt keressen-Párisban és Pétervárott.

Amikor Apponyi a függetlenségi párt vezérelt, ellenmondásba került a párt régi külpolitikai érzelmeivel és hagyományaival is. A hármasszövetség mérvadó tényezőinél pedig viszont az Apponyi-féle függetlenségi gondolat nem futhatott versenyt azokkal a 67-es pártokkal, amelyek azt feltétel nélkül kiszolgálták, másrészt pedig azzal, hogy a magyar ellenzék nem helyezte szembe a hivatalos hármasszövetségi politikával, meggátolta abban, hogy európai válság esetén olyan világpolitikai támaszra gondolhasson, amely a régi magyar sérelmi politika vezéreinek számításaiban több-kevesebb realitással mindig szerepelt. Igaz, hogy Apponyi éppen a magyar nemzeti politika szempontjából hivatkozhatott a nagy szláv veszedelemre, amely a század elejétől fogva délről és északról egyaránt fenyegette a történelmi Magyarországot s amely a függetlenségi politikát is bizonyos reálpolitikai józanságra ösztönözte. Arra, hogy szakítson azokkal a nyugati relációkkal, amelyek akkor már Magyarország területi épségének megbontására spekuláltak és rokonszenveztek azokkal az erőkkel, amelyek titokban és nyíltan Magyarország szétosztásán munkálkodtak. Másrészt vannak a régi függetlenségi politika hívei közt sokan, akik állítják, hogy egy céltudatos és következetes függetlenségi tájékozódás a kellő időben Paris és London felé talán sok mindennek elejét vehette volna, ami később bekövetkezett. Hiszen a régi magyar politikának

az volt az egyik főerőssége, hogy hol a német erőt vette igénybe a létét fenyegető szláv és török veszedelmekkel szemben, hol a némettel ellentétes tényezők támogatását élvezte, amikor alkotmányának és függetlenségének védelmére kardot kellett rántania.

Bármint fejlődtek is a dolgok, annyi valószínűnek látszik, hogy az a nagy politikai összhang, amely a 67-es Apponyi lelkivilágában a Magyarország sorsát munkáló külső és belső erők mérlegelésében zavartalanul fennállott, 1905 óta olyan kétértelmű, félszeg, ellenmondásokkal teli disharmoniává bomlott, amely sokkal jöbbs volt egyéni végzetnél, mert a magyar középpárt fátumának beteljesedéséhez tartozott.

A háború kitörésének közvetlen diplomáciai előzményei váratlanul, a külföldön — Ostendében — érték Apponyit. Az osztrák-magyar ultimátum átnyújtása után érkezett csak haza, amikor „alea iam iacta fuit”; neki, aki életének javarészét a nemzetek közötti megértés propagálásában töltötte el, különösen mint az Interparlamentáris Unió kimagasló tagja, keserű lelkitusájába kerülhetett, hogy a háborús megoldás mellett foglaljon állást, bármennyire átlátta is alapjaiban megtámadott pozícióink veszélyeit, amely más kivezető utat alig nyújtott. Azonban, a döntés a háború irányában már megtörtént, Apponyinak tehát nem lehetett más feladata és szava, mint az ország belső egységét, elhatározó erejét erősíteni, acélozni, fentartani. Ezért kellett minden, felelőssége tudatában levő magyar államférfinak megnyugvással üdvözölni az ultimátumot, mert vissza már nem vezetett út:

hiszen a magyarság belső elhatározottságának és erejének fokozása lehetett akkor még az egyetlen mód arra, hogy Szerbiát a béke útján lehessen tartani. Ez volt hát az igazi megértés és béke minden barátjának is a kötelessége. Ez az érzés és kötelességtudás vezette Apponyit a háború alatt továbbra is. Amíg a harc állt, lelket és erőt kellett a magyarságban tartani, felelősségteljes államférfi ezért nem léphetett fel nyilvánosan a korai béke mellett, hiszen minden ilyen fellépés a frontmögülről csak az ellenfél ellenálló és ütőerejét növelte és nem a békét szolgálta. Hány klasszikus és szomorú példát mutat fel a háborús Németország és Magyarország politikai élete arra, hogy ez a tiszta erkölcsi felelősségérzet mily sok politikusnál hiányzott. Amit felelős helyről, ha talán nem mindig a legszerencsésebb eszközökkel, meg lehetett tenni, azt Károly király megkísérelte: Apponyi, aki mint minisztere, ismerte a fiatal király őszintén békés intencióit, bizonyára nem érezhette feladatának, hogy nyilvánosan a fórumról is befolyásolja uralkodóját és a közvéleményt.

Mellőzzük Apponyi pályafutásának azt a harmadik mozzanatát, amikor a jogfolytonossági eszme vezérlő géniusza lett. Egyrészt azért, mert pályájának ez a része még annyira sem tartozik a történelem hatáskörébe, mint amennyire életének azok a fázisai, amelyekről az imént szövegtünk. Másrészt azért, mert ennek a fordulatnak pszichológiai okai nem csupán egy jellem emelkedettségére valának, hanem azért is, mert óvakodnunk kell attól, hogy ami magasztalás vagy gáncs tárgya lehet ma a kérdésnek vitás és folyékony halmazállapotában,

az a legcsekélyebb mértékben befolyásolja azt az értékelést, amelyben a nemzet szemléli nyolcvan-éves fiát. Csupán egyet jegyzünk meg. Azt, hogy a volt függetlenségi vezér legitimizmusában vannak olyan rugók, amelyek emberies voltukban mélyen meghatók. Azt mondta Guillaume de Vaire: „könnyű azoknak, akik megszokták, hogy élvezzék a nagyok kegyeit és ágról-ágra repdeső madarak gyanánt az elomló szerencsétől a virágzóra ugorjanak. Könnyű ezeknek vakmerően viselkedni szorult helyzetbe jutott királyuk iránt. De én előttem királyom sorsa mindig tisztelet tárgya marad, különösen akkor, ha bajban van.” Ezek a szubjektív tekintetek azonban sohasem képviseltek volna akkora lököerőt, hogy Apponyi összekösse sorsát a jogfolytonosság sorsával. Apponyi legitimista egyrészt azért, mert csupán a Jogfolytonosság keretei között érzi szilárdnak az ország fejlődését, amely ha megtagadná a történelmi alapokat, visszavonhatatlanul a forradalmi elvek ingovány ára taszítaná az egész magyar jövőt. Bizonyos alapelvek feltétlenül szükségesek egy nemzet életének fejlődésében. Az ezeréves királyság annyira értékes és érett alkotása a magyar géniusznak, annyi vér és könny harmatozta be a jogfolytonosság bástyáit, hogy nem fitymálhatja azokat értéktelen lim-lom gyanánt, s az az idealizmus, amely az angol hajókötelekbe font veres fonal módjára töretlenül húzódik át Apponyi egész karrierjén, csak a történelmi jogok fentartásában találhatja meg a maga céljait és aspirációit. E jogi mérlegeléseken kívül, amelyek integráns részei egy valódi konzervatív világszemléletnek, épp oly súlyos politikai megfontolások is arra haj-

tották, hogy azonosítsa magát a jogfolytonossággal. A legitimizmus nemcsak jogi, hanem politikai koncepció is. A dunai népek szervezésének változataiban a legitimista megoldás a legelőnyösebb esélyt adja a magyarságnak, amely jövője szempontjából kiálkozhatik.

III.

Mikor életének hetvenötödik évét betöltötte., Andrassy Gyula gróf egy finom kis tanulmányában Apponyit a magyar emberi eszmény tökéletes képviselőjének nevezte. Talán senkiben nem öltött testet oly öszhangzatos formában Széchenyi történelmi gondolata a magyar kultureszményről, mint benne. Senkiben nem talált oly szerencsés és megvesztegető vonásokra a jövő magyarjának kulturstílusa, az, amit a legnagyobb magyar ügy határozott meg, hogy európaivá kell válnunk törzsökös nemzeti érenyeink sérelme nélkül, mint Apponyiban. A magyar közvélemény évtizedek óta „ügy tekintette őt, mint a magyar kulturszellem európai nagykövetét. Kossuth Lajoson kívül történetünk egyetlen nagy alakja se reprezentálta a magyarság politikai és kulturgondolatát oly világraszóló sikerrel, mint Apponyi. Képességeinél fogva rendeltetve volt erre a terhes és dicsőséges feladatra. Nyelvismeretei, szónoki tehetségei, amelyeknek retorikai ereje a magyaron kívül még négy világnyelven való művészi kifejezés vitorláit hajtotta, széles skálájú és finom rezdülésű műveltsége: valóban páratlan hangszerévé avatták őt a magyarság kultureszméjének.

Az interparlamentáris unió különböző tanácskozásain 1895-től fogva állandóan résztvett. Ebbe

a nemzetközi Oberparlamentbe nemcsak a művész, a szónok tiszteletreméltó becsvágya vonzotta, hanem az a nemes törekvés, hogy az európai politikának ezen az olimpiáján megszerezze magának az elsőség koszorúját. A nemzetközi béke-mozgalom munkálásában az a szempont vezérelt, hogy személyes szereplésén át barátokat szerezzen a magyar ügynek, hogy gyarapítsa a magyarság erkölcsi birtokállományát és ellensúlyozza azokat az intrikákat és áskálódásokat, amelyek főleg román és szláv részről szüntelenül folytak a magyarság nemzetiségi politikája ellen. Itt még sokkal inkább elemében érezte magát, mint a belső politikának sokszor sivár és eszményietlen gladiatori viadalai-ban. Itt a legcsekélyebb morális engedményt se kellett tennie meggyőződésének rovására és lényé” összhangzatos idealizmusának sérelmére. Még az Én-nek az a dicsvágya is, amelynek különben saját vallomása szerint nem volt egészen híján, teljesen elmerült abban a gondolatban, hogy nemzetének becsületére váljék.

Ha a gondolkodás fegyelmezettsége, a tapintatosság, a lélek előkelősége kiváltképpen arisztokratikus tulajdonságok és leginkább alkalmasak arra, hogy nagy, kényes és bonyolult kérdéseket ilyen jellemű férfiak képviseljenek a nemzetek külső vonatkozásaiban: akkor soha megfelelőbb ember nem állott megfelelőbb poszton, mint amikor a származásnak, a gondolkodásnak és az érzületnek ez a valódi arisztokratája a magyar ügyet reprezentálta a nagyvilággal és ennek közönyös vagy többnyire ellenséges közvéleményével szemben. Amit Pico della Mirandola az úri ember absztrakciójának

képzelt és amely típust a renaissance-korban ő az uomo piacevole elnevezéssel jelölt meg: az teljes mértékben megvan Apponyiban. Sokféle nemzetközi szerepléséből mégis néhány mozzanatot kell fel-
említeni.

Egyiket ő maga beszéli el emlékirataiban 1876-ból, amikor, mint a Wagner-Liszt-féle társaság belső tagja résztvett a Nibelungok gyűrűjének bayreuthi előadásán. A program szerint egy német közéleti előkelőségnek kellett volna a díszbeszédet tartania a germán zene halhatatlan reformátorának tiszteletére. Az ünnepi szónok száraz, hivatalos jellegű, fantáziátlan beszéde mélyen alatta maradt az ünnepségek színvonalának és a közönség emelkedett hangulatának. Ekkor két előkelő dáma addig kérlelte és sürgette a magyar gróft, hogy Wagnerhez méltó beszéddel tolmácsolja a nap főséges jelentőségét, amíg Apponyi ötpercnyi gondolkodás után beugrott. „Öt perc lepergése előtt csakugyan eszembe jutott valami, tudniillik Wagner küzdelmes művészi pályájának hőse, a félelmetes Siegfried, aki az égő hegy lángoszlopain és füstfellegein keresztül tör magának utat az első Brunhilda — a tragédia műzsjának — fölébresztésére és megváltására. Villámként cikázott agyvelőmön át ez az ötlet. És amint megjött, egy árva pillanatnyi további készület nélkül odaintettem hölgyeimnek és rögtön fel is hívtak szólásra. A dolog minden várakozáson felül sikerült... Mikor szavaimat befejeztem, a Mester, aki mozdulatlanul előttem állott és előadásom alatt mereven szemembe nézett, mély meghatottsággal megölelt... A közönségből olyan lelkesedés tört ki, amilyenek ritkán voltam tanúja.

Kő esett le mindenki szívéről. Az ünnepi hangulat újból föléledt.”

Apponyi jóformán mindannyiszor hajlott korban, háromszor járta meg az Egyesült Államokat, első ízben, mint az interparlamentáris unió magyar csoportjának elnöke. Ez alkalommal méltónak találtatott rá, hogy Lafayette és Kossuth Lajos után ő legyen az a harmadik európai férfiú, akit a szenátus ünnepi ülésén fogadott és aki ünnepi szertartások között az ülésteremben beszédet tarthatott. Mind a három utazását káprázatos szónoki sikerek kísérték. Az egyéni dicsőségen túl valaki akkor nagyon találó módon úgy jellemezte amerikai kirándulásának jelentőségét, hogy a magyar általa és Kossuth emléke által lett több emberré Amerikában.

1920-ban a magyar társadalom egyhangú akaratára reá ruházta a magyar békedelegáció vezetésének embertelenül nehéz feladatát. Cseh megszállásból, eberhardi remeteségének örömtelen magányából valósággal elparancsolta az agg Toldi Miklóst, hogy az ország címeréért megvívjon románnal, frankkal, csehkel, olasszal, hogy elvégezze életének legfájdalmasabb herakleszi munkáját. A kétségbeesés órájában, mikor már minden elveszett, még a becsület is, a magyarság szinte görcsösen kapaszkodott beléje s azt követelte tőle, hogy ne csak a világ rokonszenvét és részvétét hódítsa vissza, hanem hogy valóságos és reális győzelmet vegyen a sötétség és az elfogultság szellemein. Csodát vártak tőle. A várt csoda persze nem következett be. A magyar igazságoknak legtündöklőbb elméleti kifejtése dacára sem. De az

Gróf Apponyi Albert hűség- és szabereányi választói körében a nemzeti ellenállás idején (1905-6).

a szó és gondolat, a magyar eszme és az igazság szava, amelyet Apponyi a világ triumvirjei előtt tolmácsolt, nagy történelmi cselekedet volt. A trianoni műtők keze megdermedt egy pillanatra, mielőtt befejezték volna munkájukat és egy percre megszállotta szívüket a rémület, amely megfagyasztja a legkeményebb és legzordabb szívet is, amikor az elkövetett hibák irgalmatlan logikája szerint, de jobb érzése ellenére kell cselekednie s amikor tudja, hogy hitvány és efemer munkát végez. E fellépésnek még közvetlen hatása is frapáns volt. Francesco Nitti Apponyi fellépésétől számítja azt az időt, amelyben a békerevizió kérdése elindult útjára. Az októberi forradalom és a tanácsköztársaság szörnyű rémuralma után a magyar barbarizmusról világgá terjesztett hazugságok és rágalmak rengeteg tornya mintha egyszerre összedőlt volna, amikor az ezeréves magyar kultúra géniusza megjelent Apponyi képében azoknak a nemzeteknek képviselőivel szemben, akik közt a főhatalmak elbitangolták a történelmi Magyarországot. Soha meﬂ kultúrfölény perdöntőbb bizonyítványt nem állított ki magáról, mint amikor ez az „ázsiai faj” egy Apponyit küldhetett igazságának védelmére azokkal a ravasz kis balkáni Bismarckokkal szemben, akik a kultúra nevében reklamálták el a dunai uralmat a magyaroktól.

A Népszövetségnek 1925 évi őszi ülészakán a nemzeti kisebbségekről elmondott beszéde pedig valóságos magaskolája volt annak, miként lehet éles és kegyetlen igazságokat ildomos és tapintatos formaruhába öltöztetni és sebezhető érzékenységeket illetni anélkül, hogy bárki is megsértődjék. Ez a

beszéd valóságos mesterműve az önérzet diploma-
tikus megnyilatkozásának. A népszövetség areopa-
gitái elé idézte egy pillanatra a magyart „szétszórt
hajával és véres homlokával”, nem azért, hogy feles-
leges módon piacra vigye fájdmát és bárkit is
inzultáljon, hanem hogy az erkölcsi fölény arcát
mutassa meg véres rongyai mögött.

Itthon a parlamenti viták arénáján is mindig
megőrizte méltóságát és talán egyszer se hágtá át
a tárgyilagos bírálat határvonalát, még ha különben
a magyar országgyűlési küzdelmek szenvedélyes-
sége indokolta volna is. Amit a római költő a köz-
életi férfiak gravitas-ának nevezett, azt a legszemé-
lyesebb vitákban is megőrizte magán, anélkül, hogy
egyéni ségének nyílt közvetlensége és pose nélküli
nyájassága szenvedett volna. Nem szívesen muto-
gatta izmait. Semmi kedve sem telt abban, hogy
ellenfeleit letiporja és megalázza. E nemes tartóz-
kodás meglehetősen idegen jelenség volt a század-
eleji magyar parlamentarizmusban. Sokszor még
barátai és hívei is rossz néven vették tőle, amiért
nem vette át az ő stílusuk lüktető iramát. Egyik
bizalmas politikai barátja azt mondta róla, hogy
ékesszólása az ellenzéken olyan, mint az aranyos
díszkard a magyar díszruhán: nagyszerű penge, ^ak
nem lehet vele lekaszabolni az ellenfelet. És talán
mert a végletességtől mindig visszarettent, a radi-
kálisabb ellenzékiek sohase tartották a maguk embe-
rének, mint ahogy nem tudta volna fölmelegíteni sze-
mélye iránt a túlsó oldalt se. Mindenesetre nagy
kérdés marad, hogy olyan elszánt és megingatha-
tatlan ellenfél, mint a Tiszák rendszere, ilyen nobilis
ellenfelet érdemelt-e, aki csak érvekkel hadakozott,

szenvedélyek nélkül? Vajjon nem volt-e egy szemernyi igazság az idősebb Ugron Gábor ama vádjában, hogy a múlt Tisza Kálmán miatt nem tud meghalni és a jövő Apponyi Albert miatt nem tud megszületni? Bizonyos tekintetben Apponyi is magáévá tette azt az elvet, amelyet 1793-ban a konventnek egy tagja így fogalmazott meg: Jól tudom, hogy ez a szó: gazember, tulajdonképpen csak annyit jelent, hogy az illető a politikában más-képpen gondolkodik, mint én. És mert az igazság egy hányadát ellenfelének álláspontjában is fölismerni vélte, nem tudott ellene harcolni másképp, csak a maga természete, ízlése és vérmérséklete szerint. Sokszor mondták róla azt is, hogy híveivel és barátaival szemben sohasem tudott olyan delejes, viszonyt létesíteni, mint aminő kör övezte a két Tiszát. Azzal a teli természettel szemben, amely a magyar társaságokban megszokott közvetlenséggel, nyájassággal, adomázó nyerseséggel és mokánykadással együtt, a magyar középtársadalom tónusát jellemezte; Apponyi bizonyos tekintetben mindig hideg és megértetlen maradt. Tisza István hatásának egyik tényezője az volt, hogy mulatni is magyarul tudott. Ez a vonás Apponyiban csak úgy elmosódott, mini ahogy hiányzott Széchenyi István egyéniségéből is. De még senki se bizonyította be, hogy csak az előbbi stílusnak van kiváltsága a magyar életmód kisajátítására.

Hiányos volna az a kép, amelyet a köztudat alkotott a politikus Apponyiról, ha kifelejtjük e portré adalékai közül azt az Apponyi életében lényeges elemet, amelyet a zeneművészet jelentett életének tartalmában, ő maga vallja be emlékirataiban, hogy

csupán a muzsika megértése és nem a teremtő művészet volt adománya és gazdagodása lelki életének. A zene volt az, még pedig a legmagasabbrendű klasszikus zene, amely felüdítette szellemét és megacélozta idegeit politikai harcaiban. Egyik erőforrásává vált idealizmusának. Sokan az élet realitásainak változatos vonatkozásaiban olyan valórt látnak a muzsikában, amely kifordítja az emberi természetet sarkaiból, talán egy kissé denaturalizálja és elerőtleníti abban a nagy konfliktusban, amelyben az ember mindig vesztegelni kénytelen, valahányszor a tiszta eszményiség birkózik benne a valóság durva elemeivel. Apponyi életének legzavartalanabb és legnemesebb élményeit köszönhette a muzsikának, Ha az ő idealizmusa és erkölcsi felfogása serkentő erővé vált a magyar politikában, akkor nem szabad teljesen elfeledkeznünk azoknak a finom és intim óráknak gyönyörűségeiről, amelyeket a zene nagy alkotóinak és interpretátorainak társaságában töltött. Emlékiratainak e részletei úgy hatnak ránk, mint Guido Barbarelli híres festménye a muzsika hatásáról: egymáshoz méltó, nemes szellemű férfiaknak a művészeti élvezettől felmagasztosult ábrázata fénylik felénk, akiknek elméje egy szebb és fenköltebb régióba kalandozik a melódiák szárnyain.

IV.

A magyar Gironde és Apponyi egyéniségének viszonyára nézve még egy szempont szorul tüzetesebb történeti megvilágításra. Az tudnillik, hogy személyes tulajdonságai mennyire hatottak az általa képviselt irány fejlődésére. Ranke legnehezebb feladatnak mondta megállapítani az összefüggést,

amely az individuális viszonyoknak az általánosokkal való találkozásából származik. Azaz, a mi tárgyunknál maradva, mekkora rész illeti az egyént annak a gondolatnak történelmi katasztrófájáért, amely több mint két emberöltőn át el volt jegyezve Apponyi nevével, pályájával és törekvéseivel? Vajjon azok a képességek, amelyek e látszólag tragikus vándor útipodgyászában voltak, lendítő vagy lassító tényezők gyanánt avatkoztak-e be abba a nagy küzdelembe, amelyet Apponyi folytatott eszméinek megvalósításáért és a hatalom meghódításáért? Erre a kérdésre adandó válasz lesz a leghelyesebb kivizsgálása annak a pernek, hogy vajjon csakugyan annyira meddő-e ez a dicső és nemes élet valódi politikai értéktermelésben, míhT sokari” hirdették, vagy minden látszólagos gyümölcstelenségé mellett Apponyi valóban a Gondviselésnek ama kiválasztott embere-e, akinek megadatott, hogy erkölcsi és szellemi életének kisugárzásával fénysávokat szórjon egy árnyékba borult nemzedékre és egy ország éjszakájára?

Mikor Dante száműzve Veronába ment, lemondott az édes reményről, hogy ősz fűrtjeit, amelyek egykor szőkék voltak az Arno partján, ott, annál a forrásnál övezze babérral, ahol a keresztiségét kapta. Az altissimo poéta Ravennába temetkezett és még azt se engedte meg, hogy mulandó részeit a hálátlan Firenze ölelje magához, ahol a gyűlölet máglyája lobogott legnagyobb fia felé még a száműzetés keserves nyomorúságában is. És íme azt látjuk, hogy élete estéjén az egész magyarság forró hódolata kíséri azt a fiát, akit legtöbbször sohasem követett, akit tündöklő emberi tulajdon-

csupán a muzsika megértése és nem a teremtő művészet volt adománya és gazdagodása lelki életének. A zene volt az, még pedig a legmagasabbrendű klasszikus zene, amely felüdítette szelíemef és még-acélozta idegeit politikai harcaiban. Egyik erőforrásává vált idealizmusának. Sokan az élet realitásainak változatos vonatkozásaiban olyan valórt látnak a muzsikában, amely kifordítja az emberi természetet sarkaiból, talán egy kissé denaturalizálja és elerőtleníti abban a nagy konfliktusban, amelyben az ember mindig vesztegelni kénytelen, valahányszor a tiszta eszményiség birkózik benne a valóság durva elemeivel. Apponyi életének legzavartalanabb és legnemesebb élményeit köszönhette a muzsikának, Ha az ő idealizmusa és erkölcsi felfogása serkentő erővé vált a magyar politikában, akkor nem szabad teljesen elfeledkeznünk azoknak a finom és intim óráknak gyönyörűségeiről, amelyeket a zene nagy alkotóinak és interpretátorainak társaságában töltött. Emlékiratainak e részletei úgy hatnak ránk, mint Guido Barbarelli híres festménye a muzsika hatásáról: egymáshoz méltó, nemes szellemű férfiaknak a művészeti élvezettől felmagasztosult ábrázata fénylik felénk, akiknek elméje egy szebb és fenköltebb régióba kalandozik a melódiák szárnyain.

IV.

A magyar Gironde és Apponyi egyéniségének viszonyára nézve még egy szempont szorul tüzetesebb történeti megvilágításra. Az. tudnillik, hogy személyes tulajdonságai mennyire hatottak az általa képviselt irány fejlődésére. Ranke legnehezebb feladatnak mondta megállapítani az összefüggést,

amely az individuális viszonyoknak az általánosokkal való találkozásából származik. Azaz, a mi tárgyunknál maradva, mekkora rész illeti az egyént annak a gondolatnak történelmi katasztrófájáért, amely több mint két emberöltőn át el volt jegyezve Apponyi nevével, pályájával és törekvéseivel? Vájjon azok a képességek, amelyek e látszólag tragikus vándor útipodgyászában voltak, lendítő vagy lassító tényezők gyanánt avatkoztak-e be abba a nagy küzdelembe, amelyet Apponyi folytatott eszméinek megvalósításáért és a hatalom meghódításáért? Erre a kérdésre adandó válasz lesz a leghelyesebb kivizsgálása annak a pernek, hogy vájjon csakugyan annyira meddő-e ez a dicső és nemes élet valódi politikai értéktermelésben, mint sokan hirdették, vagy minden látszólagos gyümölcstelensége mellett Apponyi valóban a Gondviselésnek ama kiválasztott embere-e, akinek megadatott, hogy erkölcsi és szellemi életének kisugárzásával fény-savukat szórjon egy árnyékba borult nemzedékre és egy ország éjszakájára?

Mikor Dante száműzve Veronába ment, lemondott az édes reményről, hogy ősz fűrtjeit, amelyek egykor szőkék voltak az Arno partján, ott, annál a forrásnál övezze babérral, ahol a keresztiségét kapta. Az altissimo poéta Ravennába temetkezett és még azt se engedte meg, hogy mulandó részeit a hálátlan Firenze ölelje magához, ahol a gyűlölet máglyája lobogott legnagyobb fia felé még a száműzetés keserves nyomorúságában is. És íme azt látjuk, hogy élete estéjén az egész magyarság forró hódolata kíséri azt a fiát, akit legtöbbször sohasem követett, akit tündöklő emberi tulajdon-

ságai sem mentettek meg attól, hogy négy évtizeden át a legkonokabb és legigaztalanabb mellőzéssel távol ne tartsák a hatalomtól s akî ellen a legbőszebb és leggaládabb támadásolat éppen azok az elemek vitték, akiknek lehangosabb üdvrivalgása kíséri most, amikor a nemzet feldíszíti ôt a legszebb érdemrenddel: a corona civilisszel.

A magyarság területi, politikai, szociális és felekezeti szétdaraboltságában szinte csak abban a hangulatban egységes, amellyel Apponyiban ünnepli egy hanyatló kornak rendkívüli tüneményét. Az elismerés és a hódolat virágait nem egy ereje és virulása teljességében megdicsőült nemzedék szórja Apponyi lábai elé. Egy elesett, erkölcsi és anyagi javaiból kifosztott generáció, amelynek eddig csak véres és könnyes hétköznapiak voltak. Hódolata mindenekfelett szól ama nemes erőfeszítésnek és ama pompázatos emberi tulajdonságoknak, amelyekben ez a nemzet önmagának legküzdelmesebb vergődéseire ismer. Talán ez a valósághoz legközelebb álló magyarázata annak a különös fordulatnak, hogy a magyar közönség, miután szinte magára hagyta legnehezebb küzdelmeiben, most valami penitenciáris lázzal siet nagy fiához, hogy ünnepelje benne egy nagyobbvonalú és fenköltebb kornak reprezentánsát és hogy gyönyörködjék polgári erényeinek ragyogásában. Ez a sajtóságos vezeklés a maga mély őszinteségében, legalább pályája alkonyán megajánlja Apponyinak mindazt, amit ötven éven át megtagadott tőle s ami or legdurvább reálpolitikai számítás szerint csak annak jár ki, akinek életösvényét termékeny cselekedetek és kézzelfogható eredmények útjelzői kísérik.

A nemzet, amikor Apponyit nagy embere gyanánt magasztalja, tulajdonképpen hódolattal adózik a fejedelmi intellektus, a tiszta és nemes elme és a mocsoktalan erkölcs előtt, amely mint valamikor Johnson Sámuel, sohase hajtotta meg lobogóját a hazugságok előtt.

Azt a kérdést vetettük fel, hogy vájjon az elmének és a jellemnek az a megalkotottsága, amely semmi mással nem közös és hangsúlyozottan egyéni Apponyiban, minő viszonyban áll az általa képviselt politikai irányzattal. Az osztó igazság mérlegének egyik serpenyőjében ott látjuk azokat a tulajdonságokat, amelyeket ellenfelei se vitattak el tőle, még a legádázabb harcok közepette sem. A gondolkodásnak szárnyaló erejét és meleg fendületét. A fogékonyságnak egészen ritka és finom adományát. Elméjének pompás és rugalmas egészségét és ép világosságát, amely mindig kész a nagy szintézisekre. Azt a tehetséget, amely a tények és a jelenségek törmelékeiből művészi és történetbölcészeti képletek alkotására képesít. Azt a retorikus erőt, amelynek a szívhez és értelemhez egyaránt szóló zenéje csodás hangszere egy gazdag és színes szellem megnyilatkozásának. A hajszálfinom lelkiismeretet, amelynek vegyelemzésében dús árnyalatokra bomlanak mindazok az érzések, amelyek a politikában az erkölcsi felelősség vonalát érintették. A nagy tudás, amelyet főképpen a humaniorák említi tápláltak, de a természettudományi műveltségből is befogadott annyit, amennyi mély vallásos hitének igazolására szükségesnek látszott s amennyi csak mélyebbé tette történethumanisztikus világnézetének alapjait. Nem hiába mondja Verulami

Bacon: a felületes tudomány elvezet Istentől, a mélytudomány visszavezet hozzá. Egészben tehát egy remek orchestrumot látunk, amely egy fegyelmezett agy karmesteri intésének engedelmeskedik.

Azok, akik szenvedélyes tüzetességgel kutatják a homályos foltokat a napfény udvarán és könnyörtelen türelmességgel vetik kémiai vizsgálat alá az emberi jellemet, a mérleg másik serpenyőjébe tesszik Apponyi elhatározó képességének aránytalanságát mérlegelőképességével szemben. A gyakori ingadozásokat, a lélek tétova tépelődéseit, hiányát a szenvedélyes akaraterőnek, amelynek motora pedig sokkal kisebb gépet is előrevitt volna a karrier sínéin s amely ha nem hajtja szakadatlanul, minden kudarcon át a végzet kerekeit, a legszébb és legnagyobbyszerű szellemi és erkölcsi rátermettség sem tudja ledönteni az útjába gördített torlaszokat. A politika apró részletkérdéseinél hány-szor megtévesztette a generalizáció falsa! A döntő helyzetekben a helytelen és csaknem flagellons ön-bírálat.

Sokszor hallottam retrospektív töprengései közben, hogy életének minden nagy politikai fordulatánál döntőszerepet játszottak olyan külső hatások, amelyeknek igazsága és helyessége ellen lelke legmélyén lázadozott. Nem egyszer történt meg az is, hogy mások eszméjének engedett s tulajdon^belső érzése és jobb meggyőződése szenvedett abban a konfliktusban, amelyet emlékirataiban ő maga így határozott meg: a tiszta igazság a politikában olyan, mint a színarany, amely tudvalevőleg az érmeforgalomra csak bizonyos nemtelen ércvegyülék által válik alkalmassá. Amikor aztán min-

Gróf Apponyi Albertné Mensdorff-Pouilly Klotild grófnő.

László Fülöp festménye.

egyfől, amelyben a szélső irányok képviselői gondolkodnak!

A határozatlanság vádjával csak azok paritytázhatnak oly derűs könnyedséggelrakik sohasem érezték a belső tépelődés sorvasztó lázait, akik sohasem rendüitek meg a nagy problémák arcvonala előtt, akik bizonyos egészséges ledérséggel tették túl magukat lelkiismeretük zsbongásain s akiknek szemhatára csak bizonyos beszegett térségekig ért. Lehet, hogy egy politikusnál nagy hiba, ha el-elcsügged olykor a politika durva anyagával való küzdelemben. A politika zajlásaiban talán főbenjáró hiba ez. Mi mégis inkább kívánunk ilyen hibákban felnőtt nemzedéket, mint olyat, amely az aranyborjú imadásában, az érdekhajszában és a hatalom után való tantalusi sóvárgásban éli ki léte célgondolatát. Apponyi a lelki harmónia boldog birtokosa családi és szellemi életének bizalmas interieurjében. Ő maga mondta, hogy az életben a harmónia nem tűri el a való tényekkel való küzködést. Szándékainak, céljainak harmonikus tisztasága mellett ezért vált tragikumává, hogy a nemzet akkor sem követte az igazságnak és a mérsékletnek azt a súlyvonalát, amelyet Apponyi képviselt, amikor az ő tekintélye csaknem egyetemessé vált. Az ő delejtűje alapján mindig a helyes irányt mutatta: a nemzetéé vagy legalább a nemzet többségéé vagy jobbra vagy balra hajlott el tőle. És ebben, sejtelmesen, a nemzet tragikuma is visszautkröződik. Innen van, hogy mint a magyar történet annyi nemes hőse: a babérkoszorút ő is a töviskoronával együtt viseli.

Gróf Apponyi Albert, leányának, Julia grófnőnek
esküvője alkalmából (1924).

KÉPEK JEGYZÉKE.

1. Apponyi — Glatter Gyula festménye 1925.
2. Apponyi Albert szülei:
Apponyi György országbíró és felesége Sztáray Julia grófnő.
3. Apponyi Albert a koronázás évében.
4. Az ifjú Apponyi Albert felolvas édesanyjának (1868).
5. Az eberhardi ősi kastély, ahonnan Apponyinak el kellett költöznie.
6. Gróf Apponyi Albert hűséges jászberényi választói körében a nemzeti ellenállás idején (1905/6).
7. Gróf Apponyi Albertné Mensdorff-Pouilly Klotild grófnő — László Fülöp festménye.
8. Gróf Apponyi Albert, leányának, Julia grófnőnek esküvője alkalmából (1924.).